

УДК 347.995

В. О. Попелюшко

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет "Острозька академія")

МИРОВІ СУДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Родоначалницею мирового суду вважається Англія. Його походження відносять до королівської прокламації 1195 р., за якою у підмогу шерифам стали призначатися наділені адміністративними та поліцейськими функціями "рицарі миру". З відмиранням посади шерифа у XIV ст. "стражі миру", як їх тоді стали називати, набули й судових повноважень. Назва ж "мирові судді" (justice of the peace) з'явилась вперше біля 1327 р. і стала офіційною після 1361 р., коли народилась посада мирового судді у її сучасному значенні [1, с. 35, 600].

Мирові судді призначалися (і призначаються дотепер) з почесних і таких, що поважали закон, місцевих жителів, часто, за традицією, без юридичної освіти. Посада мирового судді Англії почесна, а отже, неоплачувана. Тому вона вже з початку була розрахована на осіб достатньо заможних.

Характерною особливістю англійського мирового суду було і залишається поєднання функцій адміністративних (видача наказів про арешт і виклик до суду, проведення попереднього розгляду про злочин, що переслідується на підставі обвинувального акту) і судових у формі сумарної юрисдикції (розгляд справ без присяжних).

Мировий суд Англії протягом свого багатовікового існування заслужив велику довіру народу, користувався та користується в народі великою повагою. Нині він діє під назвою магістратський суд.

Франція ввела у себе інститут мирових судів під час Великої буржуазної революції у 1790 р., запозичивши його в Англії з тієї підстави, що запровадження судочинства на зразок англійського було одним із завдань революційної філософії [2, с. 49]. Його становлення щодо порядку зайняття посади мирового судді, складу суду, функцій до наполеонівської кодифікації відбувалося складно. Утвердився цей суд під назвою "суду простої поліції" з прийняттям Кодексу кримінального розслідування (1808 р.) та Кримінального кодексу (1810 р.) Франції у вигляді двох гілок – мера общини і мирового судді.

Мирового суддю, на якого покладалися функції судової поліції та судової влади, призначав уряд. Судова функція полягала у розгляді справ про менш тяжкі злочини – порушення (*contraventions*). А функція судової поліції – у розслідуванні вчинених на підвідомчій йому території більш тяжких злочинів (*délits*), підсудних вищестоящому суду (суду виправної поліції).

У 1958 р. з прийняттям нового, чинного нині КПК, від мирового суду Франція відмовилась.

Місцеві суди в Російській імперії у першій половині XIX ст. перебували у віданні поліції і були організовані за становою ознакою. Вони, за оцінкою І.Я. Фойницького, "давали замість правосуддя неправду чорну, хабарництво і крайню неквапливість процесу" [3, с. 304-305]. А тому їх зміна являла собою нагальну необхідність.

Однак використавши європейський досвід у цьому напрямі як ідею, Росія не пішла ані шляхом Англії, ані шляхом Франції, а обрала власний, означений ще у 1827 р. комітетом графа Кочубея: це мають бути органи суду, які б користувалися серед населення високим моральним

авторитетом і "найвища риса правосуддя яких – примирення" [3, с. 305]. Укладачі судових статутів бачили в мировому суді дешевий, швидкий, місцевий, виборний, всестановий, близький до народу, самостійний стосовно загальних судів судовий орган для розгляду у можливо спрощеній формі менш важливих справ. В Установленні судових установ ("Учреждения судебных установлений" – оригін., далі – УСУ) буквально значилося, що мирові судді обираються з "місцевих землевласників, більш-менш відомих усім виборцям", і в особі мирового суду "надається місцевим обивателям не лише найближчий засіб для вирішення спорів про право у справах, які вимагають швидкого вирішення на місцях і наглядного знання місцевих обставин та відносин, але разом з тим і посередника для узгодження вимог, які надто часто тільки на своєму початку видаються протилежними" (ст. ст. 35, 120). Тобто, за законом мирові судді мали бути не лише суддями у прямому розумінні цього слова, але й примирителями між сторонами для схилення їх до миру.

За судовими статутами 1864 р. органами мирової юстиції першої інстанції виступали мирові (почесні мирові і додаткові) судді, які мали одноособову владу, та з'їзди мирових суддів як колегіальний судовий орган другої, апеляційної інстанції. Третьою, касаційною інстанцією, у якій мирова юстиція зливалася з загальною, був Сенат. Територіальною одиницею судово-мирової організації являвся повіт. Кожен повіт з розташованими у ньому містами складав мировий округ, який поділявся на певну кількість дільниць.

Мирові судді у місцевостях, де були запроваджені земські установи (а це головним чином центральна Росія), обиралися строком на три роки на повітових земських зборах. А в столицях і в Одесі – міськими думами. На окраїнах, зокрема й в Київській, Подільській, Волинській губерніях і в чорноморській області вони призначалися міністром юстиції, безстроково [4, с. 98].

Мировим суддею міг бути обраний чи призначений російський підданий, морально бездоганний місцевий житель чоловічої статі у віці не менш як двадцяти п'яти років, що мав середню освіту або стаж служби на посадах, зайняття яких давало йому можливість набути практичні знання у провадженні судових справ. Крім того він мав відповідати майновому цензу у вигляді установленого законом виду та розміру нерухомої власності чи річного грошового доходу (ст. ст. 19, 21 УСУ).

Робота дільничного судді оплачувалась із земського (думського) бюджету. Коли ж суддя відмовлявся від винагороди за свою працю, він носив титул почесного мирового судді. Усю роботу з відправлення правосуддя і пов'язану з нею суддя виконував особисто. Лише для виконання канцелярських робіт він міг в порядку приватної угоди запросити діловода. Приміщення дільничного мирового судді називалося камерою і облаштовував його під суд він сам за свій кошт.

До компетенції мирового судді як кримінального суду першої інстанції відносились справи про маловажливі злочини і проступки, передбачені "Статутом про покарання, що накладаються мировими суддями" та іншими законами а саме: 1) справи про проступки (за винятком визначених законом), за які згідно Статуту про покарання передбачалися: а) догана, зауваження і повчання ("внушение" – рос.); б) грошове покарання не більше 300 крб.; в) арешт не більше трьох місяців і г) ув'язнення до тюрми на строк не більше одного року шести місяців (ст. 33 Статуту кримінального судочинства (далі – СКС)); 2) справи приватного обвинувачення (ст. 35 СКС); 3) справи про деякі проступки проти законів про пресу (ст. ст. 1010-1013 та ін. Уложення про покарання); 4) справи про порушення порядку в земських, дворянських і міських громадських та станових зборах (Закон від 13 червня 1867 р.).

До компетенції з'їзду мирових суддів як судового органу, до складу якого входили усі судді мирового округу, час і місце роботи якого в

місцевостях виборчого порядку наперед визначались земськими зборами (думами), а невиборчого – міністром юстиції, належало: 1) апеляційний розгляд справ, неостаточно вирішених мировими суддями (ст. ст. 124, 145-151 СКС); 2) розгляд окремих скарг на неквапливість провадження, неприйняття відзиву і взяття обвинуваченого під варту (ст. ст. 152-154 СКС); 3) розгляд у касаційному порядку прохань і протестів про скасування остаточних рішень мирових суддів, тобто в тих випадках, коли грошове стягнення, присуджене мировим суддею, не перевищує 15 крб., а арешт – 3-х днів (ст. ст. 51, 124, 173 СКС).

Касаційною судовою інстанцією щодо з'їздів мирових суддів був Сенат в особі відповідних касаційних департаментів.

Щодо існування мирової юстиції як форми участі народу у відправленні правосуддя в наукових колах категоричних заперечень не було. Вона на практиці показала свою життєздатність і велику користь, оскільки виконувала значний обсяг судової роботи в державі, що, принаймні, давало можливість загальним судам зосередитись на справах більш важливих. В. Н. Ширяєв з цього приводу зазначав: "Укладачі судових статутів у 1864 р. у цьому відношенні досить успішно справилися зі своїм завданням. Створений ними мировий суд прищепився і укоренився дуже швидко" [5, с. 14]. Хоча й недоліків у його роботі було чимало. "Мировий суд на практиці, – писав, наприклад, Д. Г. Тальберг, – далеко не швидкий і не настільки доступний місцевому населенню, як замислював законодавець, а форми мирового судового розгляду відзначаються великою складністю" [6, с. 211].

Причини недоліків в організації та функціонуванні мирових судів були очевидними. О. Ф. Кістяківський і І. Я. Фойницький, зокрема, вказували на такі з них як виборність і відсутність у мирових суддів юридичної освіти, хоча й зауважували, що це явище тимчасове, пов'язане з реаліями тогочасної Росії [7, с. 15-21; 3, с. 305]. Дійсність також показала,

що невинуватеною виявилася організація мирової юстиції як окремої від загальної юстиції гілки судової влади, при якій перша з них вирішувала справи "по совісті", а друга згідно позитивного закону [8, с. 120]. А поєднання даних гілок влади на найвищому рівні, окрім усього іншого, призводило до надто великої завантаженості Сенату справами мирової юстиції, а відтак, до вимушеної тяганини з їх розглядом. Значним недоліком було і те, що й сама місцева юстиція не була об'єднана в єдине ціле, бо поза системою запроваджених судовими статутами мирових судів продовжувала функціонувати стара система селянських (волосних) судів.

Для напрацювання законопроектів, спрямованих на удосконалення кримінального судоустрою та судочинства у 1894 р. була створена спеціальна комісія на чолі з міністром юстиції М. В. Муравйовим, яка висловила, зокрема, й за об'єднання обох юстицій в одну судову організацію. Але цей проект здійснити не судилося. Погляди уряду щодо суду та судочинства в кінці XIX ст. зазнали істотних змін. Ось як характеризував їх С. І. Вікторський: "Популярні нові суди не ув'язувалися із загальним бюрократичним, поліцейським, а не правовим устроєм держави і, заслуживши повної довіри з боку громадян, були як би у постійній підозрі у тих, хто правив, хто бачив у них одну з причин пониження значення влади; у цих весільних непостояльців ... стала переважати думка – не розвинути правосвідомість у країні і повагу до закону, а утвердити значення адміністративної влади і того стану, який, на їх думку, більше інших схильний служити такому утвердженню влади, тобто дворянства, для чого і віддати йому під опіку багатомільйонне селянство. В результаті таких нових у часі та реакційних за своєю суттю віянь і з'явилися закони 1889 року, якими була здійснена жахлива ломка Статутів 1864 р. та їх принципів" [9, с. 164].

Законом від 12 липня 1889 р., зокрема, замість мирової юстиції була запроваджена судово-адміністративна. Її склали два відомства. Одне,

виключно судово, в особі міських суддів, почесних мирових суддів і повітових членів окружного суду. Друге, в особі земських дільничних начальників, повітових з'їздів і губернських "присутствій", разом із судовою функцією виконувало й адміністративну. Перше знаходилося у відомстві юстиції і окружних судів, друге у відомстві внутрішніх справ.

Найбільш характерним членом судово-адміністративної організації був земський дільничний начальник, який поєднував у собі дві окремі попередні посади – мирового судді та посередника. Призначався він з дворян, губернатором, а при неможливості поповнити цю посаду місцевим потомственим дворянином – безпосередньо міністром.

Вказаним законом виборна система мирової юстиції була залишена лише в столицях та декількох містах, у тому числі в Одесі і Харкові та Ізмаїльському повіті.

Реабілітація мирової юстиції, а заодно й органічне поєднання її з загальною організацією судових установ відбулася на підставі Закону від 15 червня 1912 р. "Про реорганізацію місцевого суду" [10]. Згідно із Законом від 26 червня 1913 р. цей Закон набрав чинності з 1 січня 1915 р. у Харківській, Катеринославській, Курській, Полтавській, Чернігівській, Київській, Волинській, Подільській, Херсонській і Таврійській губерніях. Згідно з Законом від 1 липня 1914 р. його запровадження пропонувалося також у деяких інших губерніях, проте через обставини воєнного часу було відкладено, а у зв'язку з розпадом Російської імперії (1917 р.) так і не здійснено.

За новим законом мирові судді обиралися земськими зборами, а у великих містах – міськими думами. У Київській, Подільській та Волинській губерніях і в Ізмаїльському повіті вони, як і раніше, призначалися міністром юстиції, проте з дотриманням загальних правил і переважно з місцевих жителів (ст. 42² УСУ). Повсемісно, у разі потреби, дозволялося обирати (призначати) почесних та додаткових мирових суддів.

Обиралися мирові судді строком на три роки. Ті ж з них, що пропрацювали трьохрічний термін, повторно могли обиратися строком на шість років. Кандидати у мирові судді мали відповідати установленому законом віковому, освітньому, майновому та моральному цензу (ст.ст. 19, 19¹, 20, 21 УСУ). Не могли бути обраними мировими суддями особи, виключені з числа присяжних повірених, їх помічників і приватних повірених, а також євреї (п.п. 2 і 5 ст. 21 УСУ).

Тепер при мирових суддях була запроваджена посада секретаря, з покладенням на нього обов'язків зберігання справ, паперів, видачі за його підписом довідок, підписання повісток і ведення протоколів судових засідань (ст. 45³ УСУ).

Суттєвих змін зазнала і друга інстанція мирової юстиції – мировий з'їзд. Його голова уже не обирався, за винятком деяких великих міст (на теренах України це Харків і Одеса), а призначався Найвищою владою ("Высочайшею властью" – оригін.) – тобто, імператором – за поданням міністра юстиції (ст. 17 УСУ). До відання голови, окрім підготовки справ до слухання, увійшла й функція "безпосереднього нагляду за швидким і правильним рухом справ у волосних судах, а також за точним виконанням волосними суддями і секретарями цих судів своїх обов'язків" (ст. 41 УСУ).

Закон 15 червня 1912 р. чітко визначив компетенцію заново відроджених мирових суддів. До їх відання він відніс злочинні діяння, за які передбачалися покарання: 1) догани, зауваження і повчання; 2) грошові стягнення і пені не вище 1 тис. крб.; 3) арешт, ув'язнення в тюрмі, не поєднане з позбавленням усіх особистих та деяких, особисто і згідно стану присвоєних, прав і привілеїв (ст. 33 СКС). Крім того, до підсудності мирових суддів були віднесені деякі види злочинів, передбачені Кримінальним уложенням. До їх відання не належали справи про злочини, підсудні вищестоящим судам та справи про численні злочини, прямо зазначені у процесуальному законі (ст. 32² СКС). Мотиви для вилучення

даних категорій справ з юрисдикції мирових суддів були такими: "справи, які за особливою їх природою вимагають тонкого аналізу для визначення наявності злочину"; "справи, які надзвичайно гостро зачіпають місцеву громадську думку, а тому бажано, для забезпечення інтересів як обвинувачення, так і захисту, убезпечити вирок від можливого впливу на нього місцевих суджень"; "справи, що вимагають таких форм попереднього обстеження, які були б надто обтяжливими для мирового судді (розтини, експертизи тощо); "справи, які за свідченнями судової практики потребують попереднього слідства" [8, с. 123].

Достатньо виваженою виявилася й форма (процедура) відправлення мировими суддями правосуддя у кримінальних справах. Тому новий закон стосовно мирової юстиції був оцінений як "високо прогресивний" [11, с. 220]. Правда, діяв він лише у декількох великих містах власне Росії та на території сучасної України, і надто мало за часом – трохи більше двох років. У 1917 р. Тимчасовий уряд оголосив про вибори мирових суддів у тих місцевостях, де вони не були запроваджені Законом 1912 р. [12, с. 826], але Радянською владою, яка прийшла йому на зміну, мирова юстиція була відкинута.

В Україні ж Центральна Рада залишила стару судову систему, оснований на "Установленні судових установ", у тому числі мирові суди і з'їзди мирових суддів, за винятком, зрозуміло, Сенату, замінивши його Генеральним Судом (15 грудня 1917 р.). Натомість за Гетьманщини П.Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) фактично діяла окупаційна військова юстиція. Директорія УНР, що прийшла їй на зміну, намагалася відновити діяльність судових органів часів Центральної Ради, але військово-політична обстановка не дозволила цього зробити. А на території України, яка перебувала під владою більшовиків, з виданням 4 січня 1918 р. постанови Народного Секретаріату України "Про введення

народного суду", поширеної згодом на усю Україну, мирову юстицію, як і усю іншу, спіткала та ж доля, що й в Росії.

З розпадом СРСР мирова юстиція на пострадянському просторі, основу якої заклали статuti 1864 р., відроджена в Російській Федерації. Федеральним законом "Про мирових суддів в Російській Федерації" (1998 р.) її визнано нижньою ланкою судів загальної юрисдикції Росії, а процесуальним законом до підсудності мирових суддів віднесені кримінальні справи про злочини, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує трьох років позбавлення волі, за винятком кримінальних справ про злочини, прямо передбачені в КПК (ч. 1 ст. 31 КПК РФ). Практика показала: "Мирова юстиція надійно увійшла в правове життя сучасного російського суспільства і держави, доказавши правильність політичного вибору на користь відродження місцевого правосуддя як самостійного інституту судової влади, здатного суттєво розширити сферу судового захисту прав та свобод громадян" [13, с. 29].

Нині мировий суд під тією чи іншою назвою успішно функціонує в Англії, Ізраїлі, Італії, Швейцарії, США, Канаді та багатьох інших державах світу. В Україні, на превеликий жаль, про мирову юстицію як одну із форм участі народу у здійсненні кримінального судочинства, нині навіть не йдеться.

Список використаних джерел

1. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. – М.: Юридическая литература, 1980. – 631 с.
2. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России / Н. Гартунгъ. – С.-Пб.: Типография Э. Арнольда, Литейный №49, 1868. – 206 с.

3. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : В 2-х тт. / И. Я. Фойницкий. – С.-Пб. : Издательство "Альфа", 1996. – Т. I. – 552 с.
4. Познышев С. В. Элементарный учебникъ русскаго уголовного процесса / С. В. Познышев; Издание Г. А. Лемана. – М. : Типлит. т./л. "Я. Данкинъ и Я. Хомутовъ". Б. Никитская, 9, 1913 – 329 с.
5. Ширяевъ В. Н. О судъ / В. Н. Ширяевъ. – М.: Моховая, д. Бенкендорфъ книжный магазинъ Д. П. Ефимова, 1906. – 49 с.
6. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство: Пособіе къ лекціямъ. Томъ первый / Д. Г. Тальберг. – К. : 1889. – 318 с.
7. Кистяковский А. О значении судебной реформы в дѣль улучшения уголовного правосудія (Речь, произнесенная на торжественномъ актѣ Университета Св. Владиміра 9-го ноября 1869 г.) / А. Кистяковский – К. : Въ университетской типографіи, 1870. – 60 с.
8. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Введение. Часть I: Судоустройство / В. К. Случевский; Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – 400 с.
9. Викторский С. И. Русский уголовный процесс / С. И. Викторский. – Учебное пособие. – М. : Юридическое бюро "Городец", 1997. – 448 с.
10. Брейдбурдъ С. А. Закон "О преобразованіи мѣстного суда" / С. А. Брейдбурдъ. – Бѣлая-Церковъ, Типографія Ш. Б. Рапопорта, 1912. – 147 с.
11. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособіе къ лекціям: Второе издание, измененное и дополненное / Н. Н. Розин. – С.-Пб. : Изданіе Юридическаго книжнаго склада "ПРАВО", Литейный просп., 28, 1914. – 597 с.
12. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советскаго уголовно-процессуальнаго права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – С.-Пб. : Альфа-Равента, 1995. – 839 с.

13. Миротворча юстиція: навч. посібник для студентів вузів, навчаючихся по спеціальності 030501 "Юриспруденція" / Н. А. Колоколов, С. Г. Павликов, А. Н. Сачков ; під ред. Н. А. Колоколова. – М. : ЮНІТИ-ДАНА ; Закон і право, 2008. – 375 с.

Попелюшко В. О.

Миротворчі суди: міжнародний та вітчизняний досвід

В статті розглядається історія становлення та функціонування миротворчих судів на теренах України за статутами 1864 року в контексті зарубіжного досвіду

Ключові слова: миротворчі суди, миротворчі судді, миротворча юстиція на теренах України, Судові статути 1864 року

Попелюшко В. А.

Миротворчі суди: зарубіжний і вітчизняний досвід

В статті розглядається історія становлення та функціонування миротворчих судів на території України по уставам 1864 року в контексті зарубіжного досвіду

Ключевые слова: миротворчі суди, миротворчі судді, миротворча юстиція на території України, Судові статути 1864 року

Popeliushko V. O.

Courts of the peace: foreign and domestic experience

The paper reviews the formation and functioning of Justices of the Peace courts in the territory of Ukraine Statutes 1864 in the context of the foreign experience

Keywords: courts of the peace, justices of the peace, justice of the peace on Ukraine, the court statutes in 1864